

ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ» У ВІТЧИЗНЯНОМУ ОСВІТЬОМУ ПРОСТОРИ

Крижанівська О.П.

*к. філос. н., доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи
факультет соціології та права НТУУ «КПІ»*

Каленська О. О.

*магістрантка
факультет соціології та права НТУУ «КПІ»*

В статті розглянуті поняття «діти з особливими потребами», «діти з особливими освітніми потребами», здійснена спроба їх етимології, наукового дискусю з проблеми технологій правового механізму впровадження та розвитку інклюзивної освіти в Україні. Основна увага приділена осмисленню міжнародного досвіду і можливостей його використання в практиці соціальної роботи в Україні.

В статье рассмотрены понятие «дети с особыми потребностями», «дети с особыми образовательными потребностями», предпринята попытка их этимологии, научных дискуссий по проблеме технологий правового механизма внедрения и развития инклюзивного образования в Украине. Основное внимание уделено осмыслению международного опыта и возможностей его использования в практике социальной работы в Украине.

The article deals with the concept of "special needs children", "children with special educational needs" an attempt to etymology, the scientific debate on the issue of technology legal mechanism for the implementation and development of inclusive education in Ukraine. The main attention is paid to understanding the international experience and possibilities of its use in the practice of social work in Ukraine.

Ключові слова: діти з особливими потребами, діти з особливими освітніми потребами, етимологія, інвалідність, інклюзивна освіта.

Постановка наукової проблеми. Єдиної офіційної термінології для характеристики дітей з особливими потребами на сьогодні в Україні немає. В законодавчих та підзаконних актах найчастіше використовуються такі поняття, як «діти, що потребують фізичної реабілітації або психологічної допомоги», «особи, що мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть повноцінно реалізувати себе у суспільстві та не мають можливості навчатись у масових навчальних закладах на загальних засадах», або, що найчастіше, – «діти з інвалідністю». Проте глобалізація завдань соціальної інтеграції таких дітей, готовність суспільства і держави переосмислити своє ставлення до них з метою забезпечення рівних прав у різних галузях життя, включаючи освіту, як це і прийнято на теренах соціокультурного простору високорозвинутих країн, куди апріорі прямує Україна, вимагає відповідних змін і у категоріально – понятійному апараті. Сам термін «інвалідність», з огляду на його дискримінаційність та образливість звучання, поступово витісняється із загального вжитку. Поки що до правових норм та методичних видань вводиться нове поняття – «діти з особливими потребами», яке повноцінно відбивається на професійній термінології працівників близьких до цієї проблеми сфер.

Наростає розуміння, що інвалідність це просто одна з форм унікальності дитини, а унікальною по-своєму є кожна дитина, хоч до повної взаємодії і взаєморозуміння у цивілізованому вирішенні цього питання з боку української спільноти, відповідних державних служб, недержавних інституцій, представників науки та освіти ще, вочевидь, далеко. Занадто гострий та дратівливий характер має в нашій країні інвалідність, особливо дитяча, яку легше напівприховати, а ніж відкрито визнати і розписатись у власному безсиллі.

Вагомим поступом вперед тут стало прийняття Україною Конвенції ООН про права дитини, в якій найбільшого поширення набуває соціальна модель суспільного буття, що потребує дотримання рівних прав людини, створення середовища, яке б могло задовольнити потреби людей з інвалідністю, зокрема виховати ставлення до них як до людей з особливими потребами, розробити відповідні правові норми, адаптувати архітектуру та транспортні засоби [3].

Постановка і міжнародна апробація цих завдань визначає на зрілість та злободенність осмислення теми особливих, зокрема освітніх, проблем дитини в дослідницьких розвідках сучасної вітчизняної науки з перспективою подальшої реалізації їх результатів у практиці соціальної політики. Саме це і обумовлює актуальність поданої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. До досліджень методології, теоретичних підходів та інноваційної термінології в сфері здобутої освіти особами з особливими потребами, належать досить велике коло напрацювань серед зарубіжних вчених, таких як А.Дусон, А.Мілверт, К.Кларк, Д.Мітчелл, С.Робсон, Т.Лормен, М.Крозьє, Д.Лупарт, а також праці українських та російських вчених: В.Бондаря, Л.Вавіної, Т.Власової, В.Засенка, Т.Ісаєвої, А.Колупаєва,

М.Малофєєва, А.Мігалуш, Ю.Найда,Т.Сак, М.Сварник, В.Синьова, Н.Софій, В.Феоктістової, Л.Шипіциної та ін.

Аналіз останніх досліджень з теми показує, що попри різні підходи і оцінки з питань проблеми вчені сходяться в одному : термін «дитина інвалід» потрібно вилучити з широкого вжитку як такий, що засвідчує її повну неповноправність і зорієнтований не на розвиток дитини, а на його обмеження. Зауважується, що термінологія повинна нести не дискримінаційний характер, а перш за все відповідати сучасній концепції людської гідності, що стала поштовхом до інтеграційних процесів в освітній сфері. Особливий акцент робиться на необхідності реальної допомоги дітям з особливими потребами в освітньому процесі, надання їм підтримки та можливості на самореалізацію в процесі інтеграції в суспільство.

Мета дослідження полягає в теоретичному осмисленні етимології поняття «діти з особливими потребами» у вітчизняному освітньому просторі, аналізі національного та міжнародного досвіду в питанні становлення інноваційної термінології задля гуманізації суспільних відносин та створення стійкого фундаменту в реалізації освітньо – соціальних ініціатив щодо дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих наукових результатів. Формування ставлення суспільства та владних установ до дітей з особливими потребами у багатьох країнах світу пройшло період від застою до інклюзії, що проявляється як процес нормалізації та несе в собі ідею про те, що життя дітей з обмеженими можливостями має бути якомога більш наближеним до умов і стилю життя усього суспільства. Процес гуманізації суспільних відносин отримав своє відображення в міжнародних правових актах таких як: Загальна декларація ООН прав людини (1948), Декларація ООН з про права інвалідів (1975), Конвенція про права дитини (1989) та ін. Зокрема, Декларація ООН про права інвалідів є першим нормативно-правовим документом щодо визнання осіб з особливими потребами суспільно повноцінною в соціальному сенсі меншиною, яка потребує соціального та правового захисту [1].

У Конвенції ООН про права дитини окреслено, що наявність інвалідності у дитини є підставою для захисту її від дискримінації, а неповносправна розумово чи фізично дитина повинна мати достойне життя в нормальних умовах, які сприяють підвищенню впевненості в собі та забезпечують її участь у житті суспільства. Дитина з інвалідністю має мати гідний рівень умов життя, що забезпечує максимальну самостійність і соціальну інтеграцію [3].

Термін "інвалід", міжнародне визначення якого вперше було зафіксовано в Декларації ООН "Про права інвалідів" у 1975 році, визначає дитину з інвалідністю, яка не може самостійно забезпечити повністю чи частково свої життєві потреби повноцінного особистого або соціального життя, через вроджені чи набуті фізичнорозумові вади.

В останні роки під впливом руху за захист прав дітей з інвалідністю суспільне ставлення до таких осіб поступово реформується та набуває нового характеру. Введення у вжиток терміну «діти з особливими потребами» спонукає до сконцентрації уваги, перш за все, на дитині, її індивідуальності та особистості, а потім тільки на обмеженні чи ваді цієї особи як ознаки другорядної.

Сама ж концепція інвалідності розглядається на рівні двох моделей: медичної і соціальної. Медична модель розглядає здоров'я людини як атрибут помилок, що викликане хворобою, травмою або вродженою вадою, тобто констатує хронічне захворювання дитини, яке вимагає медичного втручання. Реакція громадського суспільства в даному разі полягає, насамперед, в забезпеченні лікування, надання соціальної допомоги та створення сприятливих умов для реабілітації. Такі дії підкреслюють безпомічність та знедоленість дитини і не зменшують, а лише загострюють та обтяжують рівень її відчуження від суспільства. Саме тому в сучасних умовах така модель перестає відповідати очікуванням не тільки людей з інвалідністю, а й оточуючих.

Після ратифікації Україною у 1991 році Конвенції ООН про права дитини в країні почала формуватись соціальна модель, яка більш пов'язана з визнанням основних прав людини, і на відміну від медичної моделі, визнає інвалідність як соціальну проблему, а не як ознаку людини. Ця модель, таким чином, спрямована на зміну суспільства, а не людини на пристосування навколишнього середовища до її особливих потреб. В основу моделі покладена концепція цільового підходу, що відкриває шлях до реалізації та становлення прав і можливостей для кожної людини у суспільному житті і, перш за все, передбачає рівний доступ до якісної освіти.

Концепція ставить три основні вимоги:

- необхідність спеціалізованих методів обстеження, навчання та комунікації, соціалізації і адаптації, а також особливого ставлення під час навчання;

- забезпечення спеціальними технічно оснащеними пристосування - пристрої для пересування, інвалідні візки, слухові апарати тощо, аж до складних комп'ютерно – медичних технологій, а також підвищені безбар'єрності структур архітектури середовища;

- захищеність дітей у соціальному – правовому плані.

Законодавче закріплення якісно нового статусу дітей з особливими потребами зафіксовано у законах України «Про освіту» (1991), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»

(1991), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000), «Про охорону дитинства» (2001), «Про соціальні послуги» (2003), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2005), в яких передбачено надання інклюзивних освітніх, медичних, соціальних послуг особам з обмеженими можливостями здоров'я, зокрема дітям з особливими освітніми потребами.

Важлива роль у реалізації прав дітей з особливими потребами в українському суспільстві відіграють неурядові організації та батьки дітей з інвалідністю. Завдяки їх роботі стають все більш безбар'єрними умови існування та зміщується центр тяжіння дефектів та відхилень на розвиток та становлення дитини з обмеженими можливостями, формується громадська думка та суспільне визнання.

Хоч знак рівності між поняттями «інвалідність» і «особлива потреба» поступово знімається, та ще й досі це питання залишається досить суперечливим, підтверджуючи гірку правду: бути інвалідом означає бути неблагополучним. Тому узагальнений образ дитини з особливими потребами створюється на основі різних джерел, національного та міжнародного досвіду, дозволяє на сьогодні спонукати сучасне суспільство до роздумів про роль та місце у ньому дітей, які мають особливості психофізичного розвитку, тобто тих, які випадають із нашого стереотипного уявлення про так звану нормальність.

Поняття «діти з особливими потребами» має в цілому узагальнений характер і конкретизує всіх дітей, чиї потреби виходять за межі загальноприйнятих норм. Це стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема дітей з інвалідністю, дітей із соціально вразливих груп, але перш за все - дітей. Дане поняття покликане витіснити з широкого вжитку терміни «аномальні діти», «діти з порушеннями розвитку», «діти з відхиленнями», які конкретизують їх як інвалідів, ідіотів та даунів, що вказує на ненормальність та неповноцінність людини. Підтвердженням логічності використання цього терміну може слугувати твердження видатного дослідника, дефектолога Л.Виготського: «Тим часом зрозуміло кожному, що сліпа чи глухоніма дитина насамперед є дитина і вже потім — дитина особлива, сліпа чи глухоніма» [4].

Новий, недостатньо усталений термін «діти з особливими освітніми потребами» пов'язаний з утвердженням принципів інклюзивної (інтегрованої) освіти виникає, як правило, у всіх країнах світу при переході від унітарного суспільства до відкритого громадянського, коли суспільство усвідомлює потребу відобразити в мові нове розуміння прав дітей з порушеннями у психофізичному розвитку на отримання освіти. Він використовується як у широкому соціальному, так і в науковому контексті. Підтверджуючи відмову суспільства від ділення людей на повноцінну більшість і неповноцінну меншість, новий термін закріплює зміщення акцентів в характеристиці цих дітей з недоліків, порушень, відхилень до норми на фіксацію їх потреб в особливих умовах і засобах освіти, що вказує на відповідальність суспільства за виявлення і реалізацію цих потреб.

Інклюзивна освіта в плані методології визнає, що всі діти - індивідууми з різними потребами в навчанні. Розробка нових підходів до викладання і навчання робить систему більш гнучкою для задоволення різних освітніх потреб, навчання стає більш ефективним. В результаті від зміни, які впроваджує інклюзивна освіта, виграють всі діти, не тільки діти з особливими потребами.

В плані ідеологічному інклюзивна освіта виключає будь-яку дискримінацію дітей та забезпечує рівне ставлення до всіх людей, але наразі створює особливі умови для дітей, що мають особливі освітні потреби. Досвід показує, що в будь-якій не демократичній освітній системі певна частина дітей відраховується тому, що система не готова до задоволення особливих потреб таких дітей у навчанні, таким чином діти, що вибули стають відчуженими та відсторонюються від загальноосвітнього процесу системи. А система інклюзивної освіти забезпечує підтримку таких дітей у навчанні та досягненні успіху, що надає можливість для кращого життя.

У більшості країн Заходу принцип інтегрованого навчання (Mainstreaming Integration Inclusion) дітей із затримками розвитку був запроваджений ще у 60-70 рр. ХХ ст. У Сполучених Штатах тисячі дітей з комплексом Дауна навчилися писати, читати, навіть пішли до школи [6].

Широкого вжитку термін «діти з особливими потребами» набув з часу публікації Саламанкської декларації (1994), де й було розглянуто його основне значення. В декларації зазначається, що всі діти та молоді люди, чиї потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних з навчанням, мають право на забезпечення їхніх спеціальних освітніх потреб на певних етапах освітнього процесу. Що до цього то, як влучно зауважує А.Гордєєва, говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, які притаманні лише їй. Особливість означає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність [2].

В Україні ера інтеграції дітей з інвалідністю в повноцінне соціальне життя, включаючи сферу освіти, надійшла на початку ХХІст. Терміни «діти з особливими потребами», «діти з особливими освітніми потребами» досить вживані, однак понятійність цієї термінології поширюється лише на дітей з обмеженими можливостями або порушеннями психофізичного розвитку, оскільки саме вони ідентифікуються як діти з особливими потребами, що, власне, не повною мірою відповідає термінології. Втім у державних нормативно-правових документах, зокрема у Законі «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», подано тлумачення особливих потреб як таких, що

виникають у зв'язку з інвалідністю особи. Визначається, що це насамперед потреба у відновленні або компенсації порушених чи втрачених здібностей до різних видів діяльності, у тому числі й до оволодіння знаннями [5].

За стандартами інклюзивної освіти ООН та всіх її країн-членів спеціальна освіта ніби «розчиняється» в основній, при цьому дітям з особливими освітніми потребами, які перебувають у звичайних класах, студентських групах, надаються спеціалізовані послуги та консультації, на яких побудований весь навчальний і виховний процес. Рекомендується навчання дітей навіть з важкими формами недієздатності в рамках місцевих спільнот (мікрорайону, району, міста) серед сусідів, родичів, однолітків. Це не виключає задіяння до інклюзивного процесу спеціалізованих закладів, до яких дитина йде в випадку неможливості інтегрованого процесу в силу певних психологічно-медичних протипоказань, наприклад при сліпоті чи глухоті. Ці заклади спеціального значення, де діти проживають з відривом від сім'ї, реабілітаційні центри, спеціальні майстерні, психологічно – консультаційні центри та служби допомоги діють як додаткові, супутні програми в реалізації основних завдань інклюзивного освітнього процесу. Поєднання можливостей та технологій закладів спеціального значення та закладів навчальних в плані забезпечення освітніми послугами дітей з особливими потребами певною мірою знімає існуючий бетонний відомчий бар'єр між загальним навчальним, спеціальним закладом та реабілітаційним центром чи службою соціального захисту при наданні соціальних послуг.

Трансформація зарубіжного досвіду інклюзивної освіти в системі вітчизняної освіти здійснюється в умовах інноваційного пошуку, за науково-методичної, правової та психологічної підтримки. А головне це реалізувати прагнення людей з обмеженими можливостями – бути незалежним, мати змогу жити, як усі.

Освітнє перетворення в нашій країні відображає досягнення держави, що стала на шлях соціально-економічних реформувань та реалізує введення освітніх інновацій у відповідності до сучасних світових стандартів соціального устрою.

Інклюзивна освіта - це своєрідна данина часу уваги та поваги до дітей з особливими потребами, чие існування робить наше суспільство добрішим, толерантнішим і просто нормальним людським суспільством, найвищим мірилом його суспільного прогресу. У сучасних суспільних науках існує здебільшого багато свідчень щодо підтримки існуючої багатоманітності, толерантності, мудрого прийняття і розуміння всіх недосконалостей, що переходить в значно більше - одностайність і однотайність у стабілізації розвитку всіх суспільних процесів. Це, власне, і є новий гуманістичний підхід, у межах якого будується майбутнє вирішення проблем дітей з особливими потребами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Таким чином, на основі проведеної теоретичної розвідки щодо етимології поняття «діти з особливими потребами» в вітчизняному освітньому просторі розглянуто тісний зв'язок змін у понятійно - категоріальному апараті з проблемами життєдіяльності таких дітей в сучасних умовах гуманізації суспільства і викорінення стереотипних уявлень про них як неповноцінних та нездатних співжити нарівні з іншими.

Впровадження інклюзивного навчання у повсякденну практику передбачає формування адекватного ставлення до нього з боку суспільства. Для вирішення цієї проблеми важливим є об'єднання зусиль всіх державних та недержавних інституцій, вчених та правничих фондів, завданням яких є обґрунтування відповідної інноваційної термінології, та її практичного втілення, що повноцінно відображає стан та багатогранність аспектів місця дитини з інвалідністю в сучасних баталіях суспільного життя.

Дане дослідження не вичерпує означену проблему і передбачає вивчення та впровадження нових форм та методів збагачення наукового аналізу понятійно-категоріального апарату в області вивчення систем на програм соціального забезпечення дітей з особливими потребами.

Література

1. Декларація про права інвалідів ООН; [Електронний ресурс]:// Декларація, Міжнародний документ від 09.12.1975. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117
2. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994г.-К., 2000.-21 с.
3. Українська Конвенція ООН про права дитини; [Електронний ресурс]:// Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – Режим доступу: www.unicef.org.ua
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 5. Основы дефектологам: [Под ред. Т. А. Власовой.] — М: Педагогика, 1983. – с.256
5. Польовик О.В. [Проблеми життєдіяльності дітей з особливими потребами в сучасному суспільстві](#)//Сучасна теорія і практика соціальної роботи: зб. наук. пр./ Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна»; [голов. ред. : М.Є.Чайковський]., 2010. – с. 99.

6. Уманець Г.М., Кобзар О.В., Кулеш В.О. Інклюзивна освіта: Особливій дитині – особлива увага. – Донецьк: Витоки, 2010. – 135 с.